

Բ Ա Ն Ա Ս Է Ր

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐՑԱԿԱՆ

Զ ՏԱՐԻ 1904	Տարեկան՝ 15 ֆր. = 6 ռբլ. = 3 դոլար :	ՄԱՐՏ-ԱՊՐԻԼ ԹԻԻ 3-4
----------------	---	-----------------------

Վ Տ Ա Ն Գ Ը

Անցեալները երկու բարեկամներու ընկերակցութեամբ պառլամենտէն ելած էի Champs-Élyséesի կողմերը : Նպատակնիս էր այցելել Petit-Palaisի Միւզէն : Ձեռ գիտեր ի՛նչպէս, քայլերնիս ուղղուած էր դէպի Jean-Goujon փողոց : Այլ եւս ետ չդարձանք, շարունակեցինք ճամբանիս եւ հասանք Հայոց եկեղեցւոյն առջեւ :

— Մեղք, ըսաւ բարեկամներէս մին, լաւ մը գիտելէ յետոյ եկեղեցին, այսքան դժուար ինչի՛ր չէր ըլլար : Մեր հարուստները վարպետ են դրամ չահելու մէջ, բայց բարերարելու եղանակը կանգիտանան : Դասընթացք մ'ալ ասոր համար հաստատելու է դպրոցներուն մէջ : Ըստ իս այս դրամը պարզ կորուստ մ'է : (Փակագծի մէջ ներկայացնեմ ձեզի բարեկամս, — ԺԹԻՎ դարու libre penseurներու մեացորդներէն է :)

— Ես այդպէս չեմ մտածեր, ըսաւ միւսը. Հայ եկեղեցի մը պէ՛տք է, կամ ո՛չ. եթէ ոչ, պէտք է փակել օր առաջ սա Հայկական Մատուռ ըսուած տեղը. որ ամէն բանի կրնայ ծառայել, դրասեմեակի, բանջարավաճառանոցի եւայլն, բայց ոչ երբեք եկեղեցիի, ո՛ր ազգի ալ պատկանի ան : Այդ տեղը երթալ աղօթելը՝ կը նշանակէ նախատել Հայ ազգը : Բայց եթէ անպատճառ եկեղեցի մը պէտք է այս գաղթականութեան համար, պէտք է անիկա ազգին պատիւ բերող շէնք մը ըլլայ :

Կարգը ինծի եկաւ կարծիք յայտնելու : Կը հաստատեմ թէ, ըսի, Գ. Մանթաշօֆ յրկուքէդ ալ խելացի է :

Ընդհանրապէս մեզի պէս անկուսիները միամտօրէն կը հաստատեն եւ կը ջանան հաւտացնել ուրիշներուն ալ, որ եթէ բազմը ֆրանքներու

միլիոնները իրենց տիրը ձգած ըլլաւ, պիտի կրնային օգտակարապէս դործածել :

Ես կը կարծեմ թէ դրամ ունեցողներն ալ կրնան ու գիտեն մտածել, մասնաւանդ մենէ քիչ մը աւելի եւ քիչ մ'ալ լաւ կը մտածեն դրամը իրենց իսկ ձեռքէն ելնելուն համար :

Մանթաշօֆ դերադանցօրէն բարձր գաղափարի մը նուիրած է իր դրամը :

Բացատրեմ .

Պիտի գայ ժամանակ մը, երկո՞ւ, երե՞ք դար վերջ, չեմ գիտեր, բայց պիտի գայ ժամանակ մը երբ ճիշդ մեզ նման պտոյտի ելնող քանի մը բարեկամներ պիտի անցնին այս փողոցէն. անոնցմէ մին առ հետաւ քրքրութեան պիտի նայի այս չէնքին վրայ, ու տեսնելով սա երկու քանդակներու տակ գրուած գիրերը՝ պիտի հարցունէ իր ընկերներուն, — թէ ի՞նչ է այս չէնքը :

Եկեղեցի մ'է, պիտի պատասխանէ անոնցմէ մին, զոր կառուցած է հայ բարերար մը իր ազգայնոց համար, բայց երկար ժամանակի ի վեր փակ կը մնայ, վասն զի հոս այլ եւս հայ գաղթականութիւն գոյութիւն չունի : Կը պատմէր հայրս, պիտի յարէ, թէ իր տղայութեան ատեն կը տեսնէր ծերունի քահանայ մը, որ կիրակի օրեր առանձին կուգար աղօթելու. անոր մահուանէն վերջ կարծեմ ոչ ոք չլրացած է այս չէնքով :

Այո, բարեկամներս, շարունակեցի, ձեզի այսօր ծանր միանգամայն անհաւատալի կը թուի : Ընդամարտութիւնը շատ անգամ դժուար է ըսիլ, բայց դժուար է լսել խիստ շատ անգամ :

Դատապարտուած ենք կորսուելու : Ասի բնութեան վճիռն է, անցիւն փորձառութեամբ ամբացած : Ո՛չ բարոյական եւ ոչ նիւթական եկեղեցին պիտի բաւեն փրկելու համար զմեզ ճակատագրին վճռէն :

Դարձուցէք պահ մը աչքերնիդ չորս կողմ՝ եւ հարցուցէք Պատմութեան, անցեալ դարու այդ հարցուկին, թէ ուր են մեր նախկին գաղութները ի Հունգարիա, ի Լեհս, ի Ռուսիայի, յԻտալիա, ի Թաթարս, ի Պելուճիստան, ի Հնդկս, յԵգիպտոս եւայլն :

Ի՞նչ եղան այն բոլոր գաղթականութիւններն, երբեմն այնքան բարգաւաճ, ընդհանրապէս երջանիկ, աւելի քան երբեք հայ, մայր երկրի յիշատակներով կենդանի :

Ի՞նչ եղաւ Քէֆէն, որուն համար կըսուի թէ 100,000 տուն Հայ կը պարունակէր — սխալ չէք լսեր, հարիւր հազար տուն — եւ այդ պատուական Հայերը՝ իրենց եկեղեցւոյն թիւը 1001-բարձրացուցած էին, ի յիշատակ իրենց քաղաքներու գահընկեց թաղուհիին — Անիին :

Լսած էք թէ Ֆրանսայի մէջ իսկ հայ վանքեր կամ ուխտատեղիներ կան եղբւր, Մարսէյի Rue d'Arménie հայ անցեալ գաղթականութեան մը գոյութիւնը՝ չի՞ մատնէր : Լսած էք երբեք թէ Փարաւոններու երկ-

բին մէջ բազմաթիւ վանքեր ու եկեղեցիներ ունեցեր ենք, հին դաղթա-
կանութիւններ, որոնցմէ նշանաւոր պետական անձեր ելած են, եւ որոնց
եւ ոչ իսկ նմոյշը կայ այսօր :

Ի՞նչ մնացած է մեզի այդ արտահալած հայութենէն, — վանքեր ու
եկեղեցիներ, Հոմորի եկեղեցիներ . . .

Աւա՛ղ, անոնցմէ շատեր եւ ոչ իսկ պատիւը կը վայելին լուռ ու
տխուր վկան արձանանալու հայ գաղութի մը գոյութեան :

Ո՛րքան եկեղեցիներ, վանքեր, կուսանոցներ, վարժարաններ,
Ազգ. կալուածներ հայ անունը չկրող հասարակութիւններու ձեռք ան-
ցած են :

Իվովի մէջ (ի Հունգարիա) Ս. Խաչի Հանկատար անուն վանքը,
ուր Մելքիսեդեկ անուն անարժան կաթողիկոսը հակառակ ժողովրդին
կամքին ու թախանձանաց՝ եպիսկոպոս ձեռնադրեց Նիկոլ անուն արեղան,
գորանոց է այսօր :

Ո՛րքան տխուր է յիշել . . .

Ամենուն վրայէն իորչակ մը անցած է :

Ծիւղ է թէ ուրեք ուրեք երկրին տիրող տարրը աննպաստ գտնուե-
ցաւ դաղթականութեանց բարգաւաճման, եւ հակառակ իրենց ազդեցու-
թեան եւ հարստութեան՝ տակաւ անհետացան, սակայն շատ երկիրներու
մէջ ալ տիրող տարրը, կամ քսինք հիւրընկալ ազգը, նպաստաւոր ըն-
դունելութիւն ըրաւ : Մասնաւոր արտօնութիւններ, առանձնաշնորհում-
ներ կը վայելէին, իրենց մինչեւ իսկ դասարաններն ունէին, զատ թաղի
մէջ համալսումը կապրէին եւ իրենց եկեղեցիովը բոլորովին զատուած էին :

Արդիւնքը միեւնոյնն է այսօր :

Հոն թիրտ ուժը, հոս բարձրագոյն քաղաքակրթութիւնը միեւնոյն
դերը կատարած են, եւ պիտի կատարեն . . .

Այսօր մենք սնցեալը կողքանք . օր մըն ալ՝ մե՛նք անցեալ պիտի
ըլլանք, եւ ուրիշ ներկայ մը մեզ պիտի ողբայ :

Եւ ի՞նչպէս կրնանք մտածել, որ եթէ այսօր դաղթականներն դա-
դրին մայր երկրէն, օրինակի համար հոս, Բաբելլի մէջ, հայ տարրը
պիտի ապրի դարերու մէջէն :

Ո՛ր ազգին պատահած է տառնի հրաշք :

Մասնաւորենք խօսքերս իսկ : Մանրամասնութիւններ կան, որոնք
լաւ կը համոզեն : Լսեցի որ անցեալները բարեկեցիկ ընտանիքէ երիտա-
սարգ մը Պօլիս դացեր, ամուսնացեր ու վերագարձեր է : Ոչ ոք ինէ
աւելի պիտի ծափահարէ այս տեսակ միութիւններ . բայց անդին աշխա-
տող, արհեստաւոր դասակարգը՝ այդպէս չի կրնար մտածել, Եթէ ինքն
ու մոլեռանդ ազգասիրութեամբ մը հետեւի այն երիտասարդին, պար-
զապէս թշուառ ընտանիք մը պիտի կալմէ : Հոս կի՛նը ահագին գործ կը
տեսնէ ընտանիքի բարեկեցութեան գործին մէջ . իսկ հայ կի՛նը այս մի-

ջաղայրին բնաւ չի յարմարիր : Արդ , հակառակ մեր բովանդակ հայրենասիրութեան , մեր զաւակը՝ կէս-հայ կէս-ֆրանսացի պիտի մեծնայ , եւ թոռը՝ թուրքովին ֆրանսացի :

Բնութիւնը այս օրէնքը միայն մեզի համար հաստատած չէ : Կը տեսնէք հոս ամէն ազգէ զաղթականութիւններ , բայց , բարեկամսներ , ատոնք ամենքն ալ երեկի colonներ են , ամէնքն ալ իրենց հայրենիքը ապրած են նախապէս : Ատոնք պիտի ֆրանսացիանան եւ ուրիշ նորեկներ պիտի յաջորդեն իրենց : Ա՛յսպէս է ամէն երկրի համար : Կը լսէք շատ անգամ անուշներ որոնք ֆրանսական շնորհք չունին բնաւ , բայց հոգւով մարմնով ֆրանսացի են , կորսուած յաւէտ իրենց երկրին համար :

Արտասահմանի մէջ է՛ն ծաղկած եւ յուսալից զաղթականութիւնը՝ Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց մէջ է : Արդ , ո՞ր ազգը պահած է կամ պիտի կրնայ պահել հոն իր յնքնութիւնը , իր որոշ ազգութիւնը , իր լեզուն : Եթէ ոչ թոռը բայց անպահովաբար թոռնորդին այն ինքնորոշիչ Հայուն որուն նկարագիրը . կրթութիւնը եւ վարած կեանքը բնաւ չեն յարմարիր Նոր Ալիսահի շնոր բնակչաց , պիտի դառնայ ճշմարիտ Նանքի մը , որ հազիւ յիշէ հայէ մը սերած ըլլալը :

Եթէ Տ. Վառմապուէ 150-200 տարուան կեանք ունենայ — ենթադրեցէք , մեղք չէք գործեր — օրին մէկը առանձին պիտի մնայ , եւ ալեւոր մօրուրով ու կթոտած ծունկերը քաշքշելով պիտի գայ այս եկեղեցիին առջեւ վերջին անգամ Ինքզինքը յանձնելէ առաջ անցեալին գիրկը , պիտի գրէ այս չէնքին ճակատը դողդոջ ձեռքերով . « Աստ հանգչին ոսկերք հայ գաղութին Բարիգի » :

Եւր խօսքս աւարտեցի , թէ՛ ժամանակը անցած էր եւ թէ Palaistէն հեռացած է ինք : Մեր այցելութիւնը մնաց ուրիշ օրուան :

* * *

Վտանգը որ տկներեւ է , անկարելի է անհետացնել զաղթականութեանն չեղեկայ պայմաններուն մէջ :

Եթէ ձեռքէս դար , տիեզերական պատմութեան մէջ Ելք մը եւս կը ստեղծէի , կառաջարկէի որ ամէնքս ալ աղխով մաղխով , Բոչանբուր պէս գաւակներնիս պարկի մը մէջ կռնակնիս առած՝ չուէինք գէպի մէ՛կ երկիր միայն , լեցնէինք Հայերով այն երկիրը , եւ տիբէինք անոր , եւ հոն հայկական թագաւորութիւն մը — Հանրապետութիւն եթէ կուզէք , cela m'est égal — հաստատէինք , բան մը որ մեր կարողութենէն վեր չէ , ինչպէս ցոյց կուտայ պատմութիւնը :

Դժբաղդաբար ասանկ արմատական վիթխարի շարժումներ՝ ծրագրելներով չեն կազմուիր . անոնց հեղինակը կոչա , ազիւ գիպուածն է :

Գործերնիս դիպուածին չենք կրնար յանձնել :

Բայց եթէ վտանգը անհետացնել անկարելի է, գոնէ կարելի է հեռացնել դայն :

Կա՞յ շահ մը այդ վտանգը հեռացնելուն մէջ։ Անօգուտ չէ՞ այս մասին ո՞ր եւ է զոհողութիւն :

Ոչ, ըստ իս. կեանքի երկարութիւնը միշտ շահ մըն է : Վտանգը տեսնել, յուսահատիլ ու չկողել անոր դէմ՝ վատի գործ է : Վաղուան օրը ոչ ոքի կը վերաբերի. եւ ազդի մը վաղը՝ մէկ դար վերջն է :

Հ. Երեմեան «Բաղմովէպ յի մէջ, եւ ուրիշներ, կատաղարկեն ունենալ բարձրագոյն կրթական հաստատութիւն մը, որ իր լուսոյ թեւերուն տակ պաշտպանէ բոլոր ցիրուցան գաղթականութիւնները :

Գաղափարը ինքնին գեղեցիկ է, բայց գործադրութիւնը՝ դժուարին, իսկ արդիւնքը՝ տարակուսական :

Նախ մենք չէնք տանիքէն կսկսի՞նք կառուցանել : Երբեք չպիտի ունենանք բոլոր ուժեր — դրամագլուխը — ասանկ բարձրագոյն հաստատութիւն մը վարելու համար : Կրնանք վաղն իսկ կազմել, մէկ տարիէն իսպառ յփելու եւ *sauve-qui-peut* փախչելու անկէ : Այդ հաստատութեան ատաղձը պատրաստելու համար 10-20 տարիներու աշխատութեան տէտք ունինք, մինչ մեր քով կը պակսի այդ համբերութիւնը : Ասի աղփային թերութիւն մը եղած է մեր մէջ :

Բայց արդիւնքն այ տարակուսական է ազգային գոյութեան տեսակէտէն դատելով :

Այդ հաստատութիւն անդին ծառայութիւն կրնայ մատուցանել Հայ գեղին, անոր կրթական մակարդակի բարձրացումին զօրեղացէս օգնելով եւ բարձր պահելով ազգին վարկը օտարաց առջեւ. եւ արդէն այս վերջին կէտն իսկ կը բաւէ անոր գոյութիւնը պաշտպանելու համար : Այլ սակայն ես կը կարծեմ թէ ինքնախաբուծիւն է պարզապէս այսքան ցիրուցան գաղթականութիւններու գոյութեան պահպանումին համար կեդրոնական հաստատութեան մը վրայ միայն յոյս դնելը : Մի՛ մոռնաք թէ զարգացած դասակարգը՝ նեղ գանձելով ազգային հրապարակը իր արդաբաղի փառասիրութեան՝ աւելի հակամէտ է օտարանալու :

Ո՞րքան, ինչպէս կըսեն Ռուսահայերը, չպիտի բնաւ օգտուի այդ հաստատութենէն, եւ միշտ պիտի դիմէ՝ թէեւ համաքայլ՝ բայց ապահովաբար՝ դէպ ի կորուստ, դէպ ի անհետացում :

Խնդիրը նախ ամէն քաղաքի հայութեան համար իր գոյութեան պահպանման միջոցները ձեռք առնելուն մէջն է :

Գաղթականութեանց գոյութեան երկարութեան կը նպաստեն լիզուն եւ հկեղեցիին, հայ, կաթոլիկ, բողոքական, բայց անկախ եւ ինքնավար, թէեւ նախընտրելի պիտի համարէի մի հօտ եւ մի հովիւը :

Եկեղեցիի խնդիրը հոգ չի պատճասել, վասն զի ուր երկու եւ երեք

Հայ՝ անդ է եւ Քրիստոսի եկեղեցին . բայց լեզուի խնդիրը , որ աւելի կարեւոր է , դժուարին է լուծել :

Հայրէն ակահովել թոյնոյ հայ ազոց լեզուի ուսուցումը եւ ազգայնական գիտակցութիւնը :

Դիւրին գործ չէ ամէն գաղութի համար եկեղեցի միանգամայն վարժարան կառավարել , մանաւանդ վարժարաններ՝ երկրին օրինաց եւ յառաջդիմութեան համապատասխանող :

Մին կամ միւսը պէտք է ղոհել , Միշտ եւ ամէն տեղ կը ղոհենք վարժարանը , որովհետեւ գիտութիւնը համաժողովային է եւ իր տաճարները բաց են ամենուրեք առջեւ : Անդին Աստուած ի զսուր կաղաղակէ թէ ամենուրեք է եւ նոյն՝ ամենուր համար , Բարիքի այսքան հոյակապ եկեղեցիներուն մէջ չենք գտներ մեր Աստուածը եւ Ֆրանսացիք փոխադարձաբար կը զարմանան մեր միամտութեան վրայ , որով կը կարծենք թէ Աստուած կը բնակի մեր Հայկական Մատուռը , 20 Rue de Vienne եւ ո՛չ ի Notre-Dame-de-Paris.

Ասանկով ուս տարօրինակ եղբակցութեան կուգանք , թէ գիտութեան համաշխարհային հանգամանքը կը վնասէ Հայ ցեղին :

Եթէ գիտութիւնն ալ հրեաթիկոս , ուղղափառ եւայն ունենար , ապահով եղի՛ք , ամէն եկեղեցիի կուշար վարժարան մը ունեցած էինք , մինչ այսօր կը գոհանանք եկեղեցիով միայն , ի վնաս ազգային դոյութեան :

Ձեռք կրնար արդեօք դարմանել այս վնասը :

Փորձ մը ընենք :

Դիմենք Քաղաքապետական Ժողովոյ , Դպրոցական Վարչութեան կամ ուր որ անկ է , այն ամէն քաղաքի ուր հայ դպրեկանութիւն ունինք , եւ խնդրենք որ հայ տղաքը յաճախեն իրենց մէկ վարժարանը միայն — եթէ մէկէ աւելի վարժարաններ ունի քաղաքը , եւ ընդհանրապէս ալ այդպէս է — եւ դասերու աւարտումէն յետոյ հայ ուսուցիչ մը մէկ ժամ հայերէն դաս տայ հայ աշակերտներուն , դիտել ապուլ թէ այդ աշակերտներէն շատեր ապագային կրնան վերագառնուի իրենց հայրենիքը եւ օգտակար հանդիսանալ ծաւալման համար այն լեզուին դոր պիտի ուսանին , եթէ իրենց մայրենի լեզուին եւս հմտանան ըստ կարի :

Շատ հեշտին չեմ գտներ առաջարկութեանս յաջողութիւնը , բայց չեմ կարծեր թէ անկարելիաց դասին վերաբերի գոնէ մէկէ աւելի երկիրներու համար :

Յաջողութիւնը , աւելի կամ նուազ , միշտ չա՛մ է Հայ ազգին համար :

Անշուշտ ասի արմատական դարման մը չէ , ինչպէս վերն ըսի , բայց լաւագոյնն է սխալը հեռացնելու համար :

Չարիքներու փոքրագոյնը ընտրենք , քանի որ բարեքներու ընա-
րութիւնը մեզ չեն տար :

Թ. ԱԶԳԱՊԵՏԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Տասնհինգ տարի առաջ երբ Կ. Պոլսի Գեղարուեստից Վարժարանը
կը յաճախէի, զանազան ազգերու ճարտարապետական ոճերը սորվելու եւ
հնագիտական ուսումնս հաստատ հիմերու վրայ զննելու համար, ուշադրու-
թիւնս գրաւած էր եւրոպացի ճանապարհորդներու եւ գիտնականներու
հիացման առարկայ դարձած Պարթենոնի տաճարին ճարտարապետութիւ-
նը , որ յունական ճարտարապետութեան գլուխ գործոցն է : Աթենական
Ակրոպոլսի այս տաճարին եւ հայկական-ուրարտեան Մուցացիք քաղա-
քին (այժմ՝ Քէլիշին գիւղ*) մէջ կառուցուած Խալդիա եւ Բագրարաու
աստուածներու տաճարին միջեւ ոճի մեծ նմանութիւն մը եւ խնամու-
թիւն մը լինելը նկատած էի : Այն ժամանակ կարծիքս յայտնեցի մի
քանի բարեկամներու , որոնք պարզապէս ծիծաղեցան վրաս . իսկ այս-
տեղ , Պարսի մէջ , համբաւաւոր հնախօսներու եւ հայ ճարտարապետ-
ներու ուշադրութեան յանձնեցի խնդիրը . բայց անո՛նք ալ կասկածով
վերաբերուեցան , վասն զի կը պնդէի եւ կը պնդեմ թէ յունական ճար-
տարապետութիւնը հայկականին ազդեցութիւնը կրած է : Այս կարծիքը
յայտնած եմ նաեւ «Եւրոպայի Հայ Ուսանողաց Միութեան» կողմէ պաա-
րաստուած եւ արդէն մամուլին յանձնուած ֆրանսերէն մեծ ժողովա-
ծուին մէջ :

Ենթադրութեանս բաւական դօրաւոր ապացոյց է Պարթենոնի եւ
Մուցացիքի տաճարներուն ճակատի դասկին (fronton) նմանութիւնը :
Երկուքին մէջ ալ յի եւ նոյն եռանկիւնը պահուած է ճշտութեամբ : Ծա-
կատի պսակին այս եռանկիւն ձեւը իրող ամենահին յիշատակարանն է՝
բոլոր աշխարհիս մէջ՝ Մուցացիքի տաճարը : Ուրարտացիներու հետ մըշ-
տական շփումի ու պատերազմի մէջ գտնուող ազգերէն եւ ոչ մէկը , ո՛չ
Ասորեստան եւ ո՛չ Բաբելոն , երբեք չեն ունեցած այս եռանկիւնը , որ

(*) Մուցացիքի եւ Քէլիշինի մի եւ նոյն տեղը լինելը պաշտպա-
նած եմ Պարսի Ատրական Ընկերութեան մէկ նստին մէջ . Տե՛ս Journ.
Asiatique 1903 թ. մայիս 8-ի նիստը , եւ նոյն ամսագրի մէջ եր. 554—
555 .